

TÁRSADALMI FOLYAMATOK A KÁRPÁTALJAI MAGYAR SZÓRVÁNYBAN

DOI: <https://doi.org/10.17355/rkkpt.v28i1.297>

TÁTRAI PATRIK*

A kárpátaljai magyar szórvány kutatása¹

Kutatócsoportunk először 2017 nyarán, a SUMMA 2017 elnevezésű, a kárpátaljai magyarok demográfiai jellemzőit feltáró kutatás végső fázisában jutott el a kárpátaljai szórványba. Ekkor – mivel a szórványterületeken a tömbhöz képest nehezebben lehetett megszervezni a kutatást, valamint feltűnően lassan érkeztek az információk – kutatócsoportunk személyesen is ellátogatott a szórvány több településére, begyűjteni az adatokat, továbbá kontrollfelmérést végezni.

Ezek a látogatások világítottak rá arra, hogy míg a tömbben lezajló folyamatokra jobb rálátásunk van, a szórványról sokkal kevesebbet tudunk. A SUMMA 2017 keretein belül elsősorban a demográfia olyan komponenseire fókuszáltunk, mint a természetes szaporodás és a migrációs folyamatok, míg az egyén etnikai identitásának változásaival, a vegyes házasságokban lezajló etnikai szocializációval (aminek eredményét összességében az asszimiláció címkével illelhetjük) nem, vagy csak korlátozottan foglalkoztunk.² Az

* A szerző geográfus, a CSFK Földrajztudományi Intézet főmunkatársa. E-mail: tatrai.patrik@csfk.mta.hu

¹ A projektet a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. finanszírozta, és a Momentum Doctorandus Kárpátaljai Magyar Doktoranduszok Szervezete koordinálásával valósult meg. A kutatás folytatását az MTA „Migrációs folyamatok és geopolitikai kihívások Ukrajnában és Magyarországon” c. mobilitási támogatása tette lehetővé. A kutatógárda tagjai Eröss Ágnes, Ferenc Viktória, Kovály Katalin, Molnár József, Orosz Sándor és Tátrai Patrik. A tanulmány elkészítését a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-5 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programja támogatta.

² L. Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Eröss Ágnes: A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018/3. 7–31.

asszimiláció vizsgálata azonban különösen fontos kérdés a szórványok esetében, ahol a többségi környezettel való érintkezési felület nagysága (lakóhelyi, iskolai, munkahelyi) sokkal nagyobb, mint a tömbterületeken.³ Ezzel szemben a magyar intézményi ellátottság (például az oktatási intézmény, az egyház, a politikai érdekképviselő területén) ezeken a településeken részleges, sokszor teljesen hiányzik. A fentiek következtében létrejövő vegyes etnikai élethelyzetek – a Kárpát-medence többi szórványterületéhez hasonlóan – a kárpátaljai magyar szórványban is vegyes házasságokhoz, a többségi nyelven történő iskoláztatáshoz, a magyar nyelvhasználati szinterek és a magyar közösségi élet beszűküléséhez vezethetnek.

Ugyanakkor Kárpátalján a hatalmi és demográfiai viszonyokból eredő aszimmetriákat – amelyek az asszimiláció irányát és mértékét is alapvetően meghatározzák – jelentősen csillapítja a magyar állam befolyásának, valamint a magyar nyelv presztízsének növekedése,⁴ ami a közelmúlt ukrainai geopolitikai változásai (Euromajdan, orosz-ukrán hibrid háború, Ukrajna gazdasági összeomlása) nyomán lett egyre látványosabb. Mindez pedig a szórványban is érezteti hatását. Ezt támasztják alá a SUMMA 2017 kutatás folyamán szerzett terepi tapasztalataink is, mely szerint egyes városokban (például Ungvár, Munkács, Huszt) a különböző magyarországi támogatások (az állampolgárság könnyített megszerzése, Egán Ede gazdaságélénkítő program) hatására korábban ukrán identitású, magyarul nem vagy alig beszélő személyek is jelentős számban vallották magukat magyarnak, kezdtek el magyarul tanulni, vagy éppen csatlakoztak magyar szervezetekhez.

A fentiek mellett fontos kiemelnünk, hogy a kárpátaljai magyar szórvány vizsgálata korábban meglehetősen alulreprezentált volt

³ Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlóknak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Pozsony: Kalligram, 2009.

⁴ Beregszászi Anikó: A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján: elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2 – a magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*, 2016/1–2. 65–69.; Tátrai Patrik – Eröss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016/3. 82–110.; Tátrai, Patrik – Eröss, Ágnes – Kovály, Katalin: Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary's growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*, 2017/3. 203–218.

például az erdélyi vagy a vajdasági szórványokhoz képest. Természetesen ennek elsődleges oka, hogy a szórványközösségek legkiterjedtebb otthonai Erdélyben és a Vajdaságban találhatóak, míg Kárpátalján az összes Kárpát-medencei magyar szórványnépességnek csak mintegy 6–7 százaléka él.

Kárpátalján a szórványra fókuszáló vizsgálatok száma meglehetősen kevés. Ezek a kutatások többnyire az oktatási helyzetet vették górcső alá,⁵ illetve az identitás⁶ és médiahasználat⁷ tömb és szórvány szerinti sajátosságait mutatták be. Kiterjedtebb, interdiszciplináris – döntően oktatási és néprajzi kérdésekkel foglalkozó – szórványkutatás mindössze egy készült a 2000-es évek közepén, de ez csak a Felső-Tisza-vidékére terjedt ki.⁸

Mindezek alapján a kutatásunk célja az volt, hogy komplex módon vizsgáljuk meg a – többi szórványrégióhoz hasonlóan rendkívül heterogén – kárpátaljai magyar szórványt, az ott élő egyének/családok és közösségek általános helyzetét, hétköznapi problémáit, lehetőségeit, továbbá hogy feltárjuk az asszimilációs folyamatok jellemzőit, azaz hogy milyen mechanizmusok vezetnek a szórványban élő egyének és közösségek életében asszimilációhoz, és mely tényezők gátolják azt.

E tematikus blokk tanulmányaiban a sokszínű, egyedi terepekből álló kárpátaljai szórványt próbáljuk meg kvantitatív és kvalitatív

⁵ Orosz Ildikó: Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás szórványban. Kárpátaljai helyzetkép. *Regio*, 2001/4. 159–180.; Séra Magdolna: Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 122–136.; Cserniczkó István: Magyar nyelvű oktatás Kárpátalján: kihívások, perspektívák. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia (szerk.): *Meszelt falakon túl. Születésnapki köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék – Hodinka Antal Intézet, 2015. 33–67.; Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv)határon: közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015/3. 129–151.

⁶ Molnár József: A kárpátaljai tömb és szórványmagyarság identitástudatának eltérései. *Pro Minoritate*, 2007 Tavasz, 135–150.

⁷ Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014 / 2*. Budapest: Médiatudományi Intézet, 2015.

⁸ Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint, 2007.

megközelítésben bemutatni. Bár a szórvány települései, illetve a terepkutatásunk helyszínei között legalább annyi különbség van, mint hasonlóság, mégis igyekszünk egységes szempontok mentén betekintést nyújtani az itt élők hétköznapijaiba, megélhetési és etnikus stratégiáiba.

Diskurzusok a szórvány fogalmáról

A Kárpát-medencei magyar szórványok kérdése a rendszerváltással került ismételtelen a tudományos kutatások homlokterébe. Az ezredforduló időszakára a kutatások és a megközelítések széles spektruma alakult ki, köszönhetően a szórvány terminus rendkívül képlékeny tartalmának, így minden kutató a saját érdeklődésének, céljának megfelelően alakíthatta a hangsúlyokat.⁹ A 2000-es években sűrűsödő szórványkutatásoknak (és vitáknak) számtalan tanácskozás, konferencia, tanulmánykötet, tematikus folyóiratszám, monográfia adott új impulzust és teret,¹⁰ azonban az elmúlt évtizedben a szórványkérdés vizsgálatának lendülete alábbhagyott, a kérdés valamelyest háttérbe szorult.¹¹

A fent említett viták, párbeszéddek jelentős részben arról szóltak, hogy mi a szórvány, és hogyan lehet definiálni. A szakirodalomban számtalan definíció és megközelítés található, az azonban közös álláspont, hogy a szórványhelyzet nem írható le egyszerűen, mivel egy rendkívül összetett jelenségről van szó, amit lehet „*térbeli rendként, illetve társadalmi kategóriaként, valamint statisztikai mutatószámként értelmezni.*”¹² A szórvány hatékony vizsgálatának további nehézségét

⁹ Keményfi Róbert: A többrétegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 78–90. 86.

¹⁰ Pl. a *Magyar Kisebbség* 2000/3-as száma; az *Erdélyi Múzeum* 2000/3-4-es száma; a *Pro Minoritate* 2007 tavaszi száma; Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Könyvkiadó, 2007. Bodó Barna: *Szórvány és nyelvhatár*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2009.

¹¹ Ebben az időszakban már inkább csak a romániai magyar szórványkérdésre fókuszáló tematikus kiadványok jelentek meg: a *Korunk* 2014/6-os száma; Cseke Péter (szerk.): *Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Komp-Press, 2016.

¹² Keményfi, 2005. 86.

jelenti, hogy maga a kifejezés nem egy egységes csoportot takar: a szórvány terminust egyszerre alkalmazzák igen eltérő szociális és kulturális háttérű csoportokra, amelyek akár egy településen belül is megjelenhetnek.¹³ A szórvány fogalmának problémáját a legplasztikusabban Szilágyi N. Sándor foglalja össze: „én a szórvány(magyarország) megnevezést az alábbiakban a legszívesebben elkerülném. Ennek oka az, hogy – bármilyen meglepő is – tapasztalatom szerint senki sem tudja pontosan megmondani, mit kell rajta érteni.”¹⁴

A fent leírt komplexitás, képlékenység ellenére „a szórvány kifejezésnek/fogalomnak kialakult egy sajátosan Kárpát-medencei magyar használati kultúrája.”¹⁵ A közbeszédben a szórvány alapvetően azokat a Kárpát-medencei közösségeket jelöli, amelyek nem a mai Magyarország területén élnek, lakhelyükön, tágabb régiójukban más etnikai csoportokkal vegyesen, illetve kisebbségben élnek.¹⁶ Ugyanakkor szórványként értelmezhető a moldvai csángók esete is, akik bár nem a történeti Magyarország felosztásakor kerültek kisebbségi sorba, mégis kutatásuk a szórványkutatásokon belül az egyik legjelentősebb vonulat.¹⁷ A szórványról szóló közbeszédet Ilyés Zoltán ragadja meg a legplasztikusabban, aki szerint „a szórványok pontos kvantitatív behatárolásai, asszimilációelméleti meghatározásai és társadalomtudományos körülírásai ellenére a Kárpát-medencei őssz magyar diskurzusban, a tudományos, politikai és laikus nyilvánosságban valamiféle hallgatólagos közmegegyezés szerint minden szórvány, ami nem a tömbmagyarsághoz tartozik,

¹³ Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 21–42., 35.

¹⁴ Szilágyi N. Sándor: A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy. In: uő.: *Miegymás*. Kolozsvár: Kalota Kiadó, 1997. 476–494., 476.

¹⁵ Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medencei szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 64–77. 64.

¹⁶ Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán: Előszó. In: uők (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Könyvkiadó, 2007. 7–12.

¹⁷ L... Szarka László: A szórványhelyzet identitásszerkezeti sajátosságairól. *Pro Minoritate*, 2007 Tavasz, 10–19. 10.

*amelyet bizonyos diszperzió, térbeli keveredettség, – érzelmesebben megfogalmazva – magárahagyatottság jellemez.*¹⁸

Fontos kiemelni, hogy mind a közbeszéd, mind a szakirodalom különbséget tesz a „szórvány” és a „diaszpóra” fogalma között.¹⁹ Leegyszerűsítve, az előbbi, csak a magyar nyelvterületen használatos fogalomhoz azon Kárpát-medencei közösségeket szokták sorolni, amelyek létrejöttében hangsúlyos szerepet kap az asszimiláció. E megközelítésben a szórvány reziduális jellege, a „zsugorodás” és a veszélyeztetettség érzése egyfajta veszteségolvasatban²⁰ jelenik meg, amely gyakran egyoldalúan uralja a szórványról zajló közbeszédet.²¹

Ezzel szemben a sokkal egyértelműbb határokkal rendelkező diaszpóra fogalom a közbeszédben a migrációs eredetű „nyugati magyarságot” jelenti. E kettős diaszpóra/szórványfogalom ki is jelöli azt a két jelenséget, az asszimilációt és a migrációt, amelyek – közös pontként – egyaránt megjelennek a különböző megközelítésű munkákban, és melyek a szórvány/diaszpóra létrejöttének magyarzatában töltenek be kulcsszerepet.

A szórvánnyal foglalkozó munkák lényegében mindegyikében megjelenik az asszimiláció; a két fogalom rendkívül szorosan összekapcsolódik a magyar nyelvű szakirodalomban.²² Bár a közbeszéd a Kárpát-medencei magyar szórványokat többnyire regressziós eredetűnek tartja, amely őshonos csoportként az asszimiláció eredményeképpen került szórványhelyzetbe,²³ valójában a migráció legalább ennyire fontos a szórványok kialakulásában – ennek ellenére sokkal kisebb mértékben társítják a szórványkérdéshez. Pedig a diaszpóra eredeti jelentése szerint is (szétszór,²⁴

¹⁸ Ilyés, 2005. 64.

¹⁹ Ennek részletes hátterét, kialakulásának okait ld. Balogh et al., 2007. 7.

²⁰ Ilyés, 2005. 75; Szilágyi, 1997. 483.

²¹ Biczó Gábor mutat rá arra, hogy a veszteségolvasat „az asszimilációs folyamatot általános értékvesztésként értelmezi.” Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar kisebbség*, 2000/3. <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00016/pdf/000301.pdf>

²² Erről részletesebben l. Tátrai és Molnár tanulmányát ebben a számban (Tátrai Patrik – Molnár József: Az asszimiláció „helye” a kárpátaljai szórvány népességfejlődésében, recens demográfiai jellemzőiben. *Regio*, 2020/1.

²³ L. Ilyés, 2005. 64–65.

²⁴ Biczó, 2005. 40.

szétszórtság,²⁵ szétszórátás,²⁶ szétszóródás²⁷) magában foglalja a migráció motívumát. Szórvány és migráció kapcsolatára a legjobb – magyar vonatkozású – Kárpát-medencei példák a 18–19. századi montán-ipari telepítések, a kedvező mezőgazdasági adottságú területek (például Bánság) kincstári és spontán újratelepítései, a csángók több hullámban megvalósuló moldvai kirajzása, vagy a határon túli nagyvárosi magyarság fluktuációja, folyamatos újratöltődése az elmúlt évszázadban. De kisebb léptékben migrációs eredetű szórványként értelmezhetjük azokat a magyarok által nem vagy alig lakott településeket, ahol például házassági vagy munkamigráció révén jelennek meg 1–10 fős mikroszórványok. Meg kell még említeni a migráció szerepét a regressziós eredetű szórványok azon csoportja esetében, ahol a „visszahúzódás”, a „zsugorodás” viszonylagos, azaz a magyarság száma nem változott, aránya viszont lecsökkent egy másik népcsoport beáramlása következtében. Mindezen alaptípusokat összegezve, és figyelembe véve, hogy napjainkban a magyar szórványok többsége (nagy)városi lakos,²⁸ a migráció vélhetőleg legalább akkora szerepet játszik/játszott a Kárpát-medencei szórványok létrejöttében, mint az asszimiláció.

A szórvány fogalmának értelmezésében fontos különbségként jelenik meg, hogy állapotként vagy folyamatként tekintünk-e rá. Keményfi Róbert mutatott rá arra, hogy már a diaszpóra terminus eredetében is megjelenik e kettősség, hiszen a héber eredeti kifejezésben a hangsúly a szétszóródás folyamatán volt, míg a görög terminus egy adott állapotot jelölt.²⁹ Keményfi szerint a fogalom használatának e kettőssége napjainkban is megvan, azonban „az ’egyszerű’ területi vonatkozású használatát egyre inkább visszaszorítja az a szemlélet, hogy [...] elsődlegesen ezeket a

²⁵ Keményfi, 2005. 78

²⁶ Ilyés, 2005. 64.; Tóth Pál Péter: Diaszpóra/szórvány. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAI, 2005. 108–114. 108.

²⁷ Tóth, 2005. 108. E négy különböző verzió arra is utal, hogy az egyes szerzők e jelenség mely aspektusát (állapot vs. folyamat, erőszakos vs. spontán történés) helyezik előtérbe, melyikre kívánják reflektálni.

²⁸ Szilágyi, 1997.; Tátrai Patrik: A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 7–31.15–16.

²⁹ Keményfi, 2005. 78–79.

térszerkezeteket árnyaló, kialakító társadalmi folyamatokra kell figyelni.”³⁰

Megítélésünk, és alapvetően földrajzi szemléletű megközelítésünk szerint azonban a szórvány fogalmának tartalmában kulcsfontosságúak a területi különbségek, éppen ezért – bár abban egyetértünk Keményfi Róberttel, hogy a szórványkutatásoknak a társadalmi folyamatokra kell fókuszálnia, mégis – a szórvány makroszintű (jelen esetben Kárpátalja-szintű) kutatásának előfeltétele, hogy le tudjuk határolni a vizsgált egységet (a szórványt), azaz hogy valamilyen szinten operacionalizálni³¹ tudjuk a szórvány fogalmát. A térbeli keret kijelölése azonban nem jelenti a szórvány fogalmának statikusként való értelmezését. Hiszen – ahogy azt statisztikai alapon is kimutattuk³² – a szórványhelyzet fontos tulajdonsága, hogy nem állandó, hanem folyamatosan változik: megszűnik és újratermelődik.

Megközelítésünkben tehát a szórvány térkategória, térbeli elemzési keret. Így a vizsgálatunk makroszintű kiindulásának alkalmasnak tartjuk azt az – egyébként leegyszerűsítő – értelmezést, hogy a Kárpát-medencében minden szórvány, ami nem tartozik a tömbhöz, és Ilyés Zoltán véleményével szemben³³ szerintünk ez egyáltalán nem hagyja reflektálatlanul a migráció momentumát a szórvány létrejöttében. A területiség szempontjából jól értelmezhető az a megközelítés is, amely szerint a szórvány határ- vagy még inkább kontaktzóna.³⁴ Sőt, ha csak demográfiai szempontból vizsgáljuk a kérdést, akkor Kiss Tamás meghatározásának is van relevanciája, mely szerint a szórvány az etnikai reprodukcióra önerőből képtelen

³⁰ Keményfi, 2005. 86.

³¹ Habár egyetértünk azzal, hogy „a szórvány tartalma inoperabilis. Hiányzik a kicsi, a kevés – arány vagy tömeg – kvantitatív határainak definíciója.” Dányi Dezső: A szlovákiai szórványmagyarság. *Regio*, 1999/3–4. 161–206. 161.

³² A 2011-es népszámlálások alapján a Kárpát-medence határainkon túli több mint 14 ezer településéből megközelítően 6 ezerben élt magyar lakos. Ezek közül 1125 településen a tíz évvel korábbi, 2001-es népszámlálások szerint nem éltek magyarok, ami rávilágít a szórvány (és különösen a mikroszórvány) dinamikus változására, a szórványtelepülések „fluktuációjára”. L. Tátrai, 2017. 11–12.

³³ Ilyés, 2005. 64–65.

³⁴ Bodó Barna kicsit eltérő megfogalmazásában a nemzet kulturális határa, nyelvhatar. Bodó Barna: Szórványról – másként. *Korunk*, 2014/6. 6–23. 17–18.

közösség³⁵ – ámbár mi ezt nem tartjuk kizárólagosnak, mert a területi megközelítésünk megengedi, hogy magukat önerőből fenntartani képes közösségek is létezzenek a szórványban.

A szórványlét megítélésünk szerint abban ragadható meg leginkább, hogy az adott közösség információs és interperszonális kapcsolatrendszereinek összessége (tehát nem egyéni szinten értelmezve) – a települési vagy kistérségi etnikai viszonyokból adódóan – elsősorban nem etnikus (kisebbségi) alapon szerveződik. Természetesen tudatában vagyunk, hogy a kapcsolatok egy része a virtuális világban realizálódik, ami nem függ a földrajzi tértől, mégis, a kapcsolatok kialakulása (iskola, munkahely, szomszédság stb.) alapvetően egy konkrét földrajzi térben valósul meg. A helyi kapcsolati és információs hálók dominanciája mellett természetesen léteznek az etnikai alapú kapcsolati hálók is (például a tömbbel és az anyaországgal), de ezek – triviálisan – sokkal ritkásabbak, mint például a tömb települései, magyar közösségei között. Fontos kiemelni, hogy a szórványon belül is hatalmas különbségek vannak, így a vegyes élethelyzetek mellett, amikor a mindennapi normák már nem a magyar/etnikus mintákat követik feltétlenül, számtalan esetben fennmaradtak a kis magyar világok. Azonban ezek a pozíciók sincsenek köbe vésve, és az aktuális hatások függvényében – legújabbban ilyenek a magyarországi nemzetpolitika lépései – dinamikusan változhatnak.

A kutatás menete, a kárpátaljai szórvány lehatárolása

Mivel a szórvány/szórványosodás kérdése meglehetősen komplex jelenség, a kutatás is szükségszerűen sokszínű eszközkészlettel dolgozott, és egyszerre épített kvantitatív és kvalitatív módszerekre. Az első, és egyik legfontosabb kérdés a szórványtelepülések körének pontos meghatározása volt, hiszen Kárpátalján – definíciótól függően – a szórványtelepülések száma 30 és 60 között helyezkedik el (a

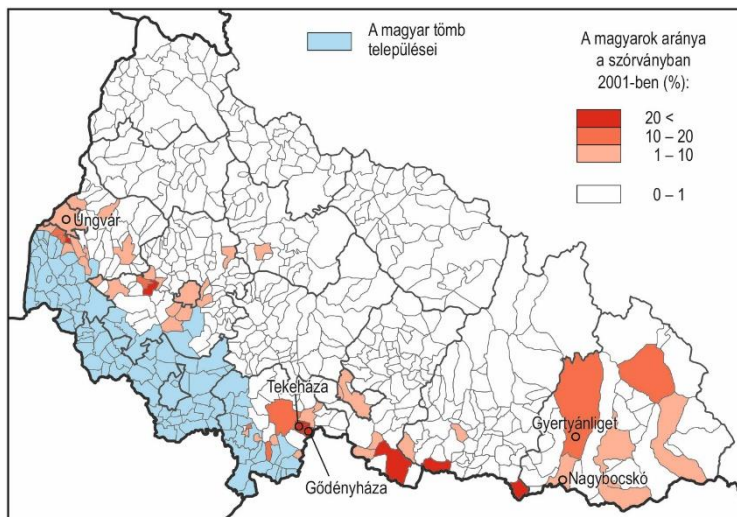
³⁵ Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1. 24–48. 35. E megközelítés jelentősen összecseng Vetési László meghatározásával (a szórvány „saját belső erejéből nem képes etnikai értékeit megőrizni”). Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség*, 2000/2.

<http://epa.oszk.hu/02100/02169/00015/pdf/000222.pdf>.

mikroszórványokat nem számítva, amikkel kiegészülve akár 200–250 településről is beszélhetünk).

Ahogy korábban már említettük, a szórvány lehatárolásánál a területi elvet követtük, szórványnak véve azt, ami nem a tömb része. Azonban a tömb lehatárolása sem feltétlenül egyszerű feladat. Munkánk során tömbnek vettük az összefüggő magyar többségű települések alkotta területet, valamint a hozzájuk csatlakozó, 20 százalékot meghaladó magyarlakta falvakat. Így azokat a tömbperemi vegyes lakosságú településeket, ahol a magyarok aránya kicsivel van csak 50 százalék alatt (például Kincshomok, Ungtarnóc, Korláthelmece, Fancsika, Feketeadó), nem számítottuk a szórványhoz. A tömbön kívüli települések közül szintén nem képezték vizsgálatunk tárgyát azok a kis létszámú szórványok, amelyeken a magyarok települési aránya nem érte el az 5 százalékot a 2001-es népszámlálás szerint, továbbá ha a magyarok aránya 1–5 százalék volt, akkor a 20 főt. Így kutatásunk összesen 37 kárpátaljai magyar szórványtelepüléssel foglalkozott (1. ábra). Azt azonban hangsúlyozzuk, hogy a szórványként való beazonosítás pusztán statisztikai adatok alapján történt, ami nem vette, nem is vehette számításba, hogy hogyan vélekednek magukról e tekintetben az adott közösségek, vagy a kárpátaljai magyarok. Erre jó példa Visk és Beregrákos esete, ahol a helyiek nem tekintenek magukra szórványként, és ezt a különbséget valamennyire érzékelteti e települések nyelvsvizetként való besorolása a kárpátaljai tipológiában.³⁶

³⁶ L. Orosz Ildikó: Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatásának helyzete Kárpátalján a XXI. század elején. In: uő. (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: Poli Print, 2007. 10–44. 11–12.



1. ábra: A magyar szórvány települései Kárpátalján a terepkutatás helyszíneivel

Az így szórványként azonosított településekre összegyűjtöttük az etnikai szocializáció szempontjából legfontosabb statisztikai adatokat (etnikai-nyelvi adatok, intézményi ellátottság, demográfiai adatok az óvodás- és iskoláskorúakra, magyar születések száma, beiskolázási adatok, felekezeti adatok), amelyek segítségével igyekeztünk következtetéseket levonni az etnodemográfiai dinamikára vonatkozóan.³⁷

A kárpátaljai magyar szórvány mélyreható vizsgálata természetesen csak terepkutatással volt megvalósítható. A vizsgálati terek kiválasztásánál arra törekedtünk, hogy azok megfelelően reprezentálják a kárpátaljai szórványtelepülések különböző alaptípusait, amelyeket – jelentősen egybecsengve Ilyés Zoltán szórványtipológiájával,³⁸ de annak inkább strukturális vetületeit kiemelve – a magyarok aránya, a tömbtől való távolsága, a falu-város különbség (és az ezzel szorosan összefüggő intézményi ellátottsága), valamint az adott szórvány keletkezésének módja (autochton –

³⁷ Az eredményeket e kötetben I. Tátrai – Molnár, 2020.

³⁸ Ilyés, 2005.

allochton) határoz meg. Így az itt gyűjtött tapasztalatok, esettanulmányok általános szinten is érvényesek lehetnek, bár hangsúlyoznunk kell, hogy még az azonos tipológiai besorolású terepek között is számottevő különbségek mutatkoz(hat)nak a helyi sajátosságok eredményeként.

A kutatási helyszínek három alaptípusa tehát a következő volt:³⁹

1. A magyar–ukrán nyelvhatár peremén, a magyar tömbhöz viszonylag közel fekvő falusi szórvány, ahol a magyar kisebbség aránya jelentős, alapintézményekkel részben ellátott. A kiválasztott település Gódeyháza lett, de a vele egy községet képező Tekeházán is számos interjú készült. Az ugocsai nyelvhatáron fekvő települések magyarsága autochton, középkori gyökerű.

2. Magyar intézményekkel nem vagy alig rendelkező település, ahol a magyarok száma és aránya viszonylag alacsony, földrajzilag a tömbtől távolabb helyezkedik el. Ezt a típust Nagybocksó képviselte, de a kutatást kiterjesztettük a hozzá közel eső, hasonló helyzetű Gyertyánligetre is. E felső-Tisza-vidéki, méretükben a falu és város között elhelyezkedő posztindusztriális települések Kárpátalja „klasszikus” szórványterületéhez tartoznak, ahova a többnyire német gyökerű római katolikus, később magyarrá váló lakosság a 18–19. századi ipartelepítések nyomán települt le.

3. Városi szórvány, intézményekkel ellátott, de a magyarok aránya alacsony. E típus terepeként a megyeszékhely Ungvárt választottuk. Ungvárra is igaz, amit Biczó Gábor és Ilyés Zoltán is hangsúlyozott,⁴⁰ hogy a városi magyarság heterogén, egyaránt találhatók „öslakosok” és a magyar falvakból beköltözők köztük.

A terepkutatás során arra törekedtünk, hogy beazonosítsuk azokat a strukturális és lokális tényezőket, valamint egyéni/családi döntéseket, amelyek segítségével jobban megérthető a szórványmagyarság hétköznapi helyzete, az asszimilációt és az etnikai szocializációt befolyásoló egyéni stratégiák. A strukturális és lokális tényezőket (például oktatás, közösségi élet – ezen belül kiemelten az egyház – szerepe) főként elit/intézményi interjúk készítésével

³⁹ A vizsgált terepek részletesebb bemutatását l. Eröss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik: Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Budapest: BGA, 2020. 89–133.

⁴⁰ Biczó, 2005. 35.; Ilyés, 2005. 67.

térképeztük fel. Ennek során a magyarsághoz kötődő intézmények (KMKSZ: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, UMDSZ: Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség, oktatási intézmény, egyház, egyéb kulturális és/vagy civil szervezet) vezetőit, valamint a helyi magyar politikai, társadalmi vagy gazdasági elit tagjait kérdeztük meg. Mivel az asszimiláció legfőbb katalizátora a vegyes házasság, ezért az elit/intézményi interjúk mellett vegyes házasságban élőkkel (szülőkkel, nagyszülőkkel, gyerekekkel) is készítettünk interjúkat, amikből kiderültek azon kulcsmomentumok, döntési helyzetek, amik az etnikai szocializációra a legnagyobb hatást gyakorolják. A kutatás utóbbi ágát nehezítette, hogy sok esetben a családok férfi, de alkalmanként mindkét aktív korú tagja külföldön tartózkodott, így jelentősen leszűkült a kutatásba bevonható családok száma.

A terepkutatás döntően 2018 nyarán zajlott. Ekkor helyszínenként átlagosan 15 intézményi/elit interjút készítettünk, továbbá 6 vegyes családban rögzítettünk félig strukturált interjúkat. 2019 nyarán kiegészítő adatgyűjtést végeztünk. Az interjúkat, a beszélgetőpartner preferenciájának, nyelvtudásának megfelelően, magyar vagy ukrán nyelven készítettük, az interjúalanyokat hólabdamódszerrel választottuk ki. A félig strukturált intézményi/elit interjúkban a beszélgetés fókuszja a helyi közösség boldogulásán, hétköznapjain volt, igyekeztünk indirekt módon közelíteni az etnicitás és az interetnikus viszonyok kérdéseire. A vegyes házasságok esetén a házaspár mindkét tagjával igyekeztünk beszélni, lehetőleg egy időben, de külön. Ezen félig strukturált interjúkban arra törekedtünk, hogy az életútról kapjunk minél teljesebb képet, külön kitérve az etnikai szocializációt befolyásoló döntések (keresztelés, iskoláztatás, párválasztás és házasság stb.) meghozatalára és annak egyéni aktuális narrációjára. A kutatás folyamán – e sorok írásáig – összesen 110 ukrán és magyar nyelvű interjú készült, többnyire az említett három kutatási helyszínen.⁴¹ Emellett résztvevő megfigyelés (például misén/istentiszteleten/liturgián való részvétel), vizuális módszerek (elsősorban a nyelvi tájképre vonatkozóan, kiemelten a temetőben megfigyelhető sírfeliratokra), történeti források tanulmányozása (elsősorban egyházi anyakönyvek és telekkönyvek) és helyben zajló intézményi adatgyűjtés egészítette ki a munkát.

⁴¹ A fenti helyszíneken kívül néhány intézményi interjút készítettünk Munkácson, Nagyszőlősen, Técsőn, Kerekhegyen és Rahón.

Etnicitás és kategorizáció a szórványban

Kárpátalján az általunk lehatárolt szórványtelepülések alapvetően vegyes nemzetiségű helységeknek számítanak, illetve – a nyelvi-nemzetiségi statisztikákat tekintve – egyes településeket inkább homogén ukrán nemzetiségűnek lehet leírni. Utóbbi típusokban a többségi népesség sokszor annak sincs igazán tudatában, hogy az adott községben más nemzetiségűek is élnek nagyobb számban. Erre jó példa Nagybocksó, ahol – bár 1998 óta ismét van „magyar”, azaz római katolikus templom – a magyarság lényegében láthatatlan marad az ukránok számára, akik nem vagy alig tudnak a magyarok jelenlétéről. A szórványban tehát a demográfiai és hatalmi aszimmetriák miatt a szórványmagyarság számára teljesen természetes a vegyesség, a vegyes élethelyzetek. Az etnikai határok már több évtizede, de ma már a korábban sokkal merevebb felekezeti határok is átjárhatóak, aminek az eredménye a vegyes házasságok viszonylag magas száma a szórványban. Napjainkra a vegyes házasságokhoz (legalábbis magyar-szláv viszonylatban), valamint a különböző interetnikus kapcsolatokhoz nem vagy alig kapcsolódik stigma vagy korlát. Ebből következőben normális, sőt az a természetes, hogy lényegében minden magyar családjában és baráti körében találunk ukránokat és magyarokat.

Részben a fentiek következtében a „magyar” és „ukrán” etnikai kategóriák érvényessége a szórványban korlátozott. Míg a tömbben az etnikai határt sokkal markánsabban jelölik a nyelvi és a felekezeti különbségek, addig a szórványban e különbségek jóval elmosódottabbak. A vegyes házasságok tömbhöz viszonyított magasabb aránya,⁴² illetve a vegyes házasságból származók nagy aránya a magyar kötődésű közösségen belül azt eredményezi, hogy a kortársak között jelentős a többnyelvűek és több nemzetiségűek aránya. Továbbá az anyanyelvhasználat beszűkült lehetőségei, színterei, a magyar nyelv alacsonyabb presztízse másodnyelvdomináns kétnyelvűséghez, majd a teljes nyelvcserehez vezethet.⁴³ A

⁴² L. Molnár József: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *LIMES: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 201. 51–62., illetve Tátrai – Molnár, 2020.

⁴³ A folyamatot a szórványokra I. Péntek János: Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, *folyamatok. Korunk*, 2014/6. 39–45.; a nyelvcsereéről általában I. Gal, Susan: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio*, 1991/1. 66–76.

nyelvcserre, a nyelvi asszimiláció hamarabb megy végbe, mint az etnikai asszimiláció, így e „köztes”, „hibrid” állapotokat a népszámlálás a – szórványban meglehetősen gyakori – többségi anyanyelv–magyar nemzetiség kombinációként rögzíti. Ugyanezt az állapotot elevenítik meg Biczó Gábor rádóci⁴⁴ vagy éppen Pomogáts Béla óradnai⁴⁵ példái, amelyek a magyarul már nem tudó, de magát magyarnak valló fiatalabb generációk eseteit mutatják be.

A vegyesség fenti példái számunkra azért is különösen fontosak, mert az etnikai kategóriák esszenciális használatának korlátaira mutatnak rá. Kutatási terepeinken sokszor lehetetlen (és helyi kontextusban irreleváns) volt kategorizálni az interjúalanyainkat, hiszen „magyarok” és „ukránok” nem alkotnak élesen elhatárolható csoportokat. Az etnicitáshoz társuló előnyök vagy éppen hátrányok, az etnikai identifikáció szituációfüggősége miatt az egyének etnikai identitása, amennyiben egyáltalán fontos, nem bináris kategóriákban működik, hanem sokszor pragmatikus szempontok mentén annak különböző oldalait használja.

Erre kiváló példa Gódeyháza, ahol az elmúlt évszázadok változatos migrációs és asszimilációs folyamatai következtében jelentősen eltávolodtak egymástól a nyelvi-etnikai-felekezeti határok. Jelen tematikus blokkban Tátrai Patrik, Eröss Ágnes és Kovály Katalin mutatják be azt, hogy e vegyes településen hogyan működik az etnikai kategorizáció, a szimbolikus befogadás és kirekesztés, továbbá hogyan mosódnak össze az etnikai, felekezeti és nyelvi kategóriák. Statisztikai adatokon és terepmunkán alapuló kutatásukból kiderül, hogy jelentős különbségek tapasztalhatók az egyes etnikai klasszifikációs rendszerek, elsősorban az önbevallás és a külső minősítés között – főként a különböző nemzetiesítő politikák által leginkább érintett görög katolikus népesség esetében. Rámutatnak továbbá, hogy az etnikai és felekezeti kategorizáció nem feltétlenül az anyaországban, illetve a tömbben használt terminusok/fogalmak/jelentések mentén történik. A helyi „magyar” vagy „ukrán” terminusok nem elsősorban az etnikai, hanem inkább a

⁴⁴ Biczó, 2005. 34.

⁴⁵ Pomogáts Béla: Két és fél millió magyar szórványban. *Kisebbségkutatás*, 2002/2. 596–601. 596–597.

vallási hovatartozást jelölik, így használatukat nem lehet egyértelműen megfeleltetni a nemzetiségi kategóriákkal.⁴⁶

Tanulmányainkban a magyarként vagy ukránként szereplő adatközlőket vagy a közösség külső minősítése alapján vagy önidentifikáció nyomán kategorizáltuk, de természetesen e címkézésben közrejátszott az interjú készítésének a nyelve is, bár volt néhány olyan eset, amikor az ukrán származású alany magyarul kívánt beszélni, vagy fordítva. Ugyanakkor fenntartjuk ezen (ön)identifikációk szituációfüggőségét, egyéni életútbeli változását és sokszor nem is reflektált voltát.⁴⁷

Hétköznapi boldogulás és intézményes keretek a kárpátaljai szórványban

Dacára annak, hogy a szórványkérdésről zajló (elit)diskurzusokat jelentősen áthatja a magyar etnikai-nemzeti szemszögből tekintett veszteség- és veszélyeztetettség-érzés, valamint aggodás, a terepi kutatásunk alapján kijelenthető, hogy a hétköznapi problémák, a boldogulási stratégiák keresése felülírják az etnikai kérdéseket/ellentéteket a kárpátaljai szórványban (főleg favakban). A makro- és mikroszintű megközelítések szétválása és eltérő fókusza (etnikai vs. megélhetési/boldogulási kérdések) természetesen nem annyira meglepő, mégis fontos hangsúlyoznunk, hiszen a két szint – a strukturális adottságok és kényszerek, valamint az egyéni/családi döntések – szorosan összefügg, kölcsönösen alakítja egymást. Ebben a megközelítésben tehát a szórványközösségek életének ezt a két fő aspektusát mutatjuk be vázlatosan, ismertetve egyben jelen tematikus blokk többi tanulmányának főbb kérdéseit, kapcsolódási pontjait e rendszerhez.

⁴⁶ Tátrai Patrik – Eröss Ágnes – Kovály Katalin: „A görögök magyar nyelvű ukránok.” Az etnikai identifikáció és kategorizáció változó mintázatai a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020/1.

⁴⁷ Vö. Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan, 2011. 222.; Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage, 1997. 71–72.

Hétköznapi boldogulás

Napjaink legfontosabb társadalmi jelensége Kárpátalján, és így az általunk vizsgált térségben is, a migráció. A migráció egyaránt meghatározza a gazdasági folyamatokat (munkaerő-kereslet és – kínálati viszonyok, megélhetési helyzet), a vizsgált települések társadalmi működését, valamint a helyi közösségek demográfiai helyzetét is. Habár a kárpátaljai magyarok migrációja jelentős részben még mindig etnikai migrációként értelmezhető,⁴⁸ hiszen a célország – még a szórványban is – elsősorban Magyarország, és részben a magyar állami politikák (például az állampolgárság) segítik elő, maga a migrációs diskurzus nem etnikus tartalmú. Főként a szórványban egyaránt élnek a magyar és a többségi migrációs hálók is, ennek következtében a magyarok munkamigrációjában nagyobb a részesedése például Csehországnak, mint a tömbben, továbbá nem magyarok is rákapcsolódnak a magyar hálózatokra (főképp a számukra is elérhető magyar állampolgárság segítségével), és dolgoznak Magyarországon.

Fontos megemlíteni, hogy a társadalmi folyamatok mellett a migráció uralja a közbeszédet is – szorosan összefonódva az ukrainai rossz társadalmi, gazdasági és megélhetési helyzettel. A migráció a szórványban is fontosabb diskurzus, mint a szórványdiskurzushoz amúgy ezer szállal kapcsolódó asszimiláció. Jelen tematikus összeállításban Tátrai Patrik és Molnár József igyekeznek utánajárni annak, hogy a statisztikailag értelmezett asszimilációnak, valamint a migrációnak milyen szerepe van a kárpátaljai magyar szórványok népesedésében. Munkájukban, történeti dimenzióba helyezve a kárpátaljai szórványként azonosított települések etnikai/felekezeti népességfejlődését, egyrészt bemutatják, hogy a hatalmi viszonyok és változások milyen jelentősen – még a tömbnél is jóval nagyobb mértékben – befolyásolták az etnodemográfiai folyamatokat. Másrészt rámutatnak arra, hogy az elmúlt bő másfél évtizedben bekövetkezett körülbelül hatezer fős fogyásában az asszimiláció statisztikailag elhanyagolható mértékben játszik szerepet; a

⁴⁸ Gödri Irén: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 87–124.

folyamatok mozgatórugója – ahogy az a diskurzusok fókuszából is látható – az állandó és ideiglenes migráció. A szerzők megállapítása szerint az asszimiláció mindettől függetlenül létező jelenség, és fontos értelmezési keret a szórványban, azonban kiemelendő, hogy az etnikai folyamatokat – talán érzékelve az asszimiláció kevésbé szignifikáns magyarázó erejét – a helyiek alternatív módon (is) értelmezik. A kutatás minden terepén hangsúlyosan jelent meg az „össze vagyunk itt keveredve” megállapítás, éppen ezért a tanulmányban megvizsgálták egyéb elméleti keretek – például a többes kötődések, a hibriditás – alkalmazási lehetőségét is.

A szórványt jelentősen tagolja az egyszerre, bár eltérő mértékben és eltérő térbeliséggel jelenlevő elvándorlás és bevándorlás. Az általunk vizsgált terepeken alapvetően azt tapasztaltuk, hogy a városokban bár jelentős a megélhetési (és kisebb részt tanulmányi célú) elvándorlás, mégis sokan helyben is tudnak boldogulni. Ezzel szemben a falusi szórványban interjúalanyaink egybehangzó véleménye az volt, hogy a megélhetés leginkább külföldi munkavállalás révén biztosítható. A fokozott elvándorlás, az aktív korú lakónépesség huzamos idejű külföldi tartózkodása hatással van egyrészt a családokra (tartósan egyszülős családok kialakulása, nagyszülők szerepének a felértékelődése), másrészt a lokális közösségekre, hiszen a településeken jelen lévő népesség száma bizonytalan és időben is fluktuáló. Ezáltal kihívást jelent az intézményhálózatra, a közösségi élet megszervezésére.

Az interjúkból egyértelműen kiderült, hogy a közösségekre nézve a legnagyobb problémát/veszélyt a migrációban érzékelik a helyiek. A migrációs folyamatok a 2014-től kezdődő felpörgése a korábbiaknál is kiszámíthatatlanabbá tette elsősorban a kisebb lélekszámú magyar közösségek hétköznapijait. Erőss Ágnes – a szórványból kiinduló migráció vázlatos bemutatásán túl – tanulmánya azt mutatja be, hogy a felpörgő migráció hogyan alakította át a helyi társadalmakat, és kik azok, akik sokszor a családjukban egyedülként otthon tartózkodnak, és akik az állandó és ideiglenes elvándorlás lokális hatásaival naponta szembesülnek. Rávilágít, hogy – elsősorban a kisebb településeken – az egyéni-családi megélhetési stratégiák mobilitásra alapozottsága, valamint az otthon maradtak közötti számottevő nőtöbbség jelentős változásokat indított el az otthon maradt társadalmakban. Ennek két fontos szegmense a hátrahagyott gyermekek pszichoszociális fejlődésére gyakorolt negatív hatása, illetve a nők szerepének és

helyzetének változása a helyi társadalmakban. A vizsgálat arra mutat rá, hogy a migráció és a helyben maradás szoros összefüggésben van, azaz az otthonmaradók között is gyakori, hogy egy korábbi életszakaszban részt vettek a migrációban, és az otthonmaradás nem zárja ki a jövőbeli migrációt.⁴⁹

A helyi szórvány közösség létszámát és összetételét befolyásoló másik népeségmozgás a bevándorlás, amely szintén két csoportba osztható. Egyrészt terepenként eltérő időbeli dinamikával, de jelen van a Kárpátok hegyvidéki falvaiból való bevándorlás a síkvidék vegyes lakosságú településeire, elsősorban a városokba, amelyek etnikai és vallási összetétele ezáltal megváltozott/megváltozik. Erre jó példa a Gődényháza az 1970-es évektől az ökörmezői járásból beköltöző ukrán lakosság, amely jelentősen átalakította a falu etnodemográfiai folyamatait. Újabban elsősorban Ungvárra és kisebb részt Munkácsra érkeznek egyrészt a hegyvidéki tágabb vonzáskörzetükből, illetve még inkább a háborús konfliktus elől, Ukrajna belső területeiről. Mindez azonban nem okozott jelentős eltolódást az etnikai szerkezetben. Annál inkább a szuburbanizáció, amelyik főleg Ungvár déli előterében fekvő, korábban vegyes vagy magyar lakosságú falvak (például Minaj, Katergény) etnikai összetételét alakította át az elmúlt évtizedekben. A bevándorlás különféle formái azt eredményezték, hogy az adott településeken a magyarok aránya, ezáltal pedig a magyar nyelvhasználati szinterek száma csökkent – vagyis a bevándorlás összességében elősegítette a szórványosodást.

A magyar nyelvhasználat szinterei a szórványon belül változóak, de általánosságban megállapítható, hogy a köztereken, illetve hivatalokban az ukrán nyelv dominál – a Felső-Tisza-vidéken pedig már a magyar családokban is egyre nagyobb a szerepe. Nagyvárosi sajátosság, hogy bár ugyanúgy aszimmetrikus a nyelvhasználat, és ugyanúgy alig jelenik meg a magyar nyelv a nyilvános térben, a magyar rendezvények, média, szolgáltatások szélesebb köre alakult ki, amely kiterjedtebb nyelvhasználati lehetőséget biztosít. Egyes szórványközösségek körében – például az általunk vizsgált nagybocksói római katolikusok esetében – a templom az utolsó

⁴⁹ Eröss Ágnes: Akik maradtak: pillanatfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szórványban *Regio*, 2020/1.

nyilvános magyar nyelvhasználati szintér. Ezen településeken megfigyelhető, hogy a magyar nyelv mintegy szakrális nyelvvé vált.⁵⁰

Az etnikai határfenntartást elősegítő intézmények

A hétköznapi boldogulás mellett a szórvány jelenlegi helyzetének vizsgálatának másik fókusza az intézmények kérdése, amelyek az etnikai határfenntartásban és az etnokulturális átörökítésben játszanak kulcsszerepet. A szórvány magyar intézményi ellátottságában jelentős törés mutatkozik falu és város között. Míg előbbieken általában intézményhiányosak, addig utóbbiakban (és főleg a nagyvárosokban) a teljes magyar intézményhálózat kiépült (mind oktatási, mind egyházi, mind kulturális vonatkozásban). Hagyományos megközelítésben az etnikai szocializáció és átörökítés három legfontosabb intézménye a család, az oktatás és az egyház, úgyhogy a következőkben ezeket mutatom be röviden.

A családokon belül kiemelten fontos a vegyes házasságok vizsgálata, hiszen a kárpátaljai magyar szórványban a részben vagy teljesen magyar családok közül a vegyes családok aránya eléri a 60 százalékot.⁵¹ A szórványban tehát a vegyes házasság az a terep, ahol az etnokulturális szocializáció kérdéseit, illetve a családok vonatkozó döntéseinek hátterét tanulmányozni érdemes. Kovály Katalin és Ferenc Viktória elemzésükben egyszerre vizsgálják a vegyes házasságban élők felekezeti és etnikai kontextusban megnyilvánuló döntési stratégiáit, valamint azt, hogy hogyan hat minderre a felek közötti erőviszony, a vegyesség hagyománya a családban, továbbá az olyan külső körülmények, mint a település etnikai aránya vagy az intézményi ellátottság. A keresztelést, névadást, családi nyelvhasználatot, óvoda- és iskolaválasztást mintegy egymásra épülő döntési sorozatként értelmezve vizsgálják a vegyes családokban élő gyermekek etnikai szocializációját is. A szórványban élő családok hétköznapi stratégiái, döntési folyamatai, az utódok etnikai szocializációs folyamatai a kárpátaljai szórványban is a többség

⁵⁰ Ilyés, 2005. 73.; Orosz, 2007. 12–13.; Punykó Mária: „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: Poli Print, 2007. 45–65, itt: 53.

⁵¹ Tátrai – Molnár, 2020.

irányába gravitálnak, ami a magyar közösség szempontjából demográfiai, nyelvi és kulturális erózióként értelmezhető, azonban a magyar nyelv megnövekedett presztízsével, a magyar állam által kínált kedvezményekkel a magyar intézmények népszerűsége is egyre növekszik, ami valamelyest ellensúlyozza az aszimmetriákat.⁵²

A családok mellett az oktatás is fontos szerepet játszik az etnikai szocializációban a nyelv és kultúra átadásának kiemelt színhelyeként. Amíg Kárpátalján néhány évvel korábban a magyar tannyelvű intézmények küzdöttek a fennmaradásért, hogy elégséges számú gyermeket tudjanak beiskoláztatni,⁵³ addig jelenleg túljelentkezés van a magyar tannyelvű óvodai csoportok és iskolai osztályok többségébe.⁵⁴

A magyar oktatás iránti megnövekedett érdeklődés háttérében több tényező is meghúzódik. Egyrészt a magyar nyelv presztízsének, gazdasági hasznosságának növekedése, ami a magyar állampolgárság elérésének lehetőségén és a magyarországi munkavállalási lehetőségeken keresztül manifesztálódik. Ez több szülőt is arra sarkall, hogy a magyar nyelvű oktatásra építse gyereke boldogulási stratégiáját.⁵⁵ Másrészt fontos szerepe van a magyar intézmények kedvezőbb infrastrukturális felszereltségének. A részben vagy teljesen magyar nyelvű intézmények – elsősorban a kisebb településeken – modernebbek és jobban felszereltek, mint az állami fenntartásúak.

A fenti tényezők következtében a magyar intézményekben egyre nagyobb számban tanulnak vegyes házasságokból, illetve homogén ukrán családokból származó gyerekek, korlátozott magyar nyelvi kompetenciákkal. Igaz, a Felső-Tisza-vidéken már a magyar óvodák

⁵² Kovály Katalin – Ferenc Viktória: „Össze vagyunk mi itt keveredve”: etnikailag és felekezetiileg vegyes családok döntési stratégiái a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020/1.

⁵³ Ferenc Viktória – Séra Magdolna: Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 473–513.

⁵⁴ Az óvodák esetét l. Ferenc Viktória – Nánási-Molnár Anita: Kik választják a magyar óvodákat Kárpátalján? Szülői motivációk kárpátaljai ukránok és magyarok körében a 2013-14-es forradalmi események után. *Kisebbségi Szemle*, 2018/2. 87–111.

⁵⁵ Mindezt alátámasztja, hogy a TANDEM szociológiai felmérés szerint 2016 és 2019 között mind a magyar, mind az ukrán népesség körében nőtt a magyar nyelv fontosságának megítélése (Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: TANDEM 2016–2019. Ukrán–magyar együttélés Kárpátalján. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Budapest: BGA, 2020. 53–87).

1989-es megnyitása óta jellemző, hogy a magyar nemzetiségű gyerekek csak az összes óvoda kevesebb, mint felét teszik ki.⁵⁶ Így általános jelenség, hogy az óvodába, iskolába érkező gyermekek jelentős része nem, vagy alapszinten beszél csak magyarul. A nyelvi vegyes összetétel miatt a magyar óvodai/iskolai csoportokban a gyakorlatban nem tud megvalósulni a teljesen magyar nyelvű nevelés.⁵⁷

Elsősorban a városi, magasabb társadalmi státusú szülők körében a fenti jelenség nem teszi vonzóvá a magyar nyelvű iskoláztatást. Számukra a magyar iskolák jelen körülmények között, a megnövekedett ukrán diáklétszámmal nem garantálják a minőségi oktatást, hiszen az idő jelentős része a magyar nyelv elsajátításával megy el. Ebben a helyzetben tehát a magyar tanítási nyelvű iskolák jelentős dilemmával küzdenek: minőségi képzést nyújtsanak-e magyar nyelven, ezzel magas színvonalon kiszolgálva a magyar közösséget, vagy az iskola megmaradása, biztosabb anyagi háttere érdekében beiskolázzák-e a jelentkező ukrán gyerekeket is, akikkel biztosítható a megfelelő tanulói létszám.

Amíg azonban városon több iskola közül lehet választani, addig a falvakban kisebb a választási lehetőség. A szórványban napjainkra már igen kiterjedt óvodai hálózatnak több esetben nincs kimenete, vagyis nincs helyben magyar elemi iskola vagy ukrán iskolában működő magyar elemi osztály. Utóbbi esetben a magyar iskola elérése nehézkes; általában aránytalanul nagy anyagi, energia- és időráfordítást jelent az ingázás, amit sokan nem is engedhetnek meg maguknak.

A családok és az iskola mellett az etnikai határfenntartás harmadik fontos pillére az egyház. Az egyházi intézmények és az egyház mint szervezet sokrétűen vannak jelen a kárpátaljai magyar szórványok életében is. Nemcsak a magyar nyelvhasználat (olykor kizárólagos) színtereit teremtik meg a szórványban, hanem komoly szerepet

⁵⁶ Gabóda Éva: A Felső-Tisza-vidéki magyar tannyelvű óvodák helyzete a kataszteres adatbázis tükrében. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: Poli Print, 2007. 82–92. 88.

⁵⁷ Ilyés Zoltán is megállapította már másfél évtizede, hogy a római katolikus Karitás által fenntartott nagybocskói és gödényházi magyar óvoda elsősorban szociális intézmény, ami valójában „nem magyar és nem katolikus.” (Ilyés, 2005. 73.)

játszanak oktatási és szociális szempontból is. A szórványban a közösség, a közösségi élet szervezésében is – a nagyvárosokat leszámítva – kiemelkedő feladat hárul az egyházra, a felekezeti szervezetekre. Ennek a szerepnek a betöltése azonban nagyban függ a pap/lelkész személyétől.

Az egyház határfenntartási és társadalmi kontroll szerepe azonban a hagyományos társadalmak felbomlásával, a növekvő térbeli és társadalmi mobilitással jelentősen csökkent. Úgy, ahogy a felekezeti endogámia rendszere sem volt fenntartható, a korábbi nyelvi normákat sem tudja pusztán az egyház konzerválni. A hívek, a közösség nyelvvállapotát az egyház így követni kényszerül. A magyarul nem, vagy rosszul beszélő hívők megtartására az egyházak terepenként különböző stratégiákat alkalmaznak. Az egyik gyakorlat a külön ukrán és magyar gyülekezet megszervezése. Ilyen ukrán nyelvű református és római katolikus gyülekezet működik többek között Ungváron. Ebben az esetben az egyházi alkalmakat külön időpontban szervezik; a református egyháznál például úgy, hogy a magyar nyelvű szertartás „védett”, azaz a legfrekvenciáltabb időpontra kerül. A másik stratégia az ukrán nyelvű részek beemelése a mise/istentisztelet/liturgia nyelvébe. A bevett gyakorlat ilyen formában való megváltoztatása általában csak követte – és nem előidézte – a hívek nyelvvállapot-változását, mégis egyes helyeken feszültséget okozott a kétnyelvűség bevezetése, az ukrán nyelv templomi megjelenése.

Az egyházak helyzetét nehezíti, hogy egyre kevesebb a pap/lelkész, akiknek a szórványban ukránul is tudniuk kell. Jelentős problémát jelent az is, hogy a kisebb méretű szórványok rendszerint nem tudják megfelelő szinten eltartani a papjukat, ezért lényegében a tehetősebb, nagyobb gyülekezetek tartják fenn ezen közösségek lelki gondozását – a Magyarországról érkező kormányzati támogatásokkal és segélyekkel kiegészítve.

Ahogy az már fentebb is körvonalazódott, a különféle intézmények működtetésében, fenntartásában, fejlesztésében egyre fontosabb szerep jut Magyarország nemzetpolitikájának – mintegy ernyőként lefedve az intézményeket, illetve befolyásolva a hétköznapi boldogulási stratégiákat. Ezek közül a leginkább messzeható

következményei az egyszerűsített honosításnak voltak.⁵⁸ A magyar állampolgárság megszerzése, mint azt korábbi tanulmányainkban részletesen bemutattuk,⁵⁹ etnikai hovatartozástól független stratégiává vált, amelynek segítségével nemcsak Magyarország, de az egész EU munkaerőpiaca hozzáférhetővé vált a kárpátaljaiak számára. A kárpátaljai magyarok 2001-es létszámánál jóval magasabb állampolgárság-igénylések számából – részletes adatok híján – akár arra is következtethetünk, hogy éppen a szórvány az a terep, ahol a nagyobb tömegben élő többes kötődésű, vagy magyar felmenőkkel rendelkező,⁶⁰ de egy népszámláláson magát ukránnak valló népesség élhetett ezzel a lehetőséggel.

Az egyszerűsített honosításon kívül is számos olyan intézkedés valósult meg, amely hatást gyakorolhatott a szórványterületeken élő népesség interetnikus viszonyaira, a magyarsághoz, a magyar nyelvhez való viszonyulására, vagy adott esetben az etnikai identifikációjára – legyen az pusztán az adott pályázathoz kötődő deklaratív kijelentés, vagy éppen mélyebb kapcsolódás. Ilyenek voltak például az Egán Ede Gazdaságfejlesztési program támogatásai,⁶¹ a magyarokkal foglalkozó közoktatási és egészségügyi dolgozók, valamint egyházi személyek által megpályázható fizetéskiegészítése; a magyar nyelvű oktatásban-nevelésben részt vevők támogatása; az óvodaprogram keretében megújított vagy éppen újonnan felépített, jól felszerelt magyar óvodák hálózata; a magyar nyelv iránti keresletet kielégítő, jelképes összegért igénybe vehető magyar nyelvtanfolyamok; a Magyar Házak hálózata, amelyek többsége a szórványban nyílt vagy épül (Rahó, Gyertyánliget, Szerednye, Ungvár, Munkács). Kimondottan a szórványmagyarságot célozza a Petőfi-program ösztöndíjas közösség-szervezőknek a

⁵⁸ Vö. Bárdi Nándor: Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külhoni magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája. In: Jakab András – Urbán László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2017. 130–155. 152.

⁵⁹ Tátrai et al., 2016, 2017.

⁶⁰ A SUMMA 2017 adatfelvétele során elsősorban Ungváron volt tapasztalható, hogy magyarul nem vagy alig tudók vallották magukat magyar nemzetiségűnek (is), aminek hátterében a magyar állampolgárság felvétele állt.

⁶¹ Huszton például nagyobb számban csatlakoztak ukrán vállalkozók a Kárpátaljai Magyar Vállalkozók Szövetségéhez, ami plusz pontokat jelentett az Egán Ede gazdaságfejlesztési pályázatok értékelésekor. A pályázatokat magyar nyelven kellett elkészíteni, ami újabb keresletet támasztott a magyar nyelv iránt.

szórványtelepülésekre küldésével. E sorok írásakor azonban úgy tűnik, hogy Kárpátalján a program a nagypolitika áldozata lett.⁶²

Mindezen politikák, továbbá a már meglevő strukturális tényezők (fejlettségi különbségek Magyarország és Ukrajna között, a megváltozott geopolitikai viszonyok 2014-től) elsősorban a magyar nyelv gazdasági hasznosságát növelték meg. Ennek eredményeképp többen íratják gyerekeiket magyar iskolába, illetve a helyi magyarok mediátor szerepe is megerősödött, ami leginkább a formális és informális magyarórák tartásában, az állampolgársági ügyekben való segítségnyújtásban és az Egán Ede pályázatok ügyintézésében ölt testet. A kárpátaljai ukránok egyre nagyobb presztízsű Magyarország-képét, a magyar nemzetpolitikai intézkedések pozitív fogadtatását a TANDEM felmérés eredményei is alátámasztják.⁶³

A fent bemutatott nemzetpolitikai lépéseknek az identifikációra gyakorolt pontosabb hatása egyelőre még nem ismert. Az azonban az említett ungvári és huszti példákból is látható, hogy – legalábbis deklaratív, kategorizációs szinten – mindenképpen tapasztalhatók változások, habár a folyamat egyrészt hosszútávú, másrészt korántsem visszafordíthatatlan, hanem az aktuális (geo)politikai viszonyok függvénye.

Felhasznált irodalom

Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán: Előszó. In: uók (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Könyvkiadó, 2007. 7–12.

Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. Budapest: Lucidus Könyvkiadó, 2007.

Bárdi Nándor: Álságos állítások a magyar etnopolitikában. A külhoni magyarok és a budapesti kormányzatok magyarságpolitikája. In: Jakab András – Urbán László (szerk.): *Hegymenet. Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon*. Budapest: Osiris, 2017. 130–155.

⁶² <https://karpathir.com/2019/11/07/a-petofi-program-osztondijasait-kulde-haza-az-szbu-karpataljarol/>

⁶³ Ferenc – Rákóczi, 2020. 65.

- Beregszászi Anikó: A magyar mint idegen nyelv oktatása Kárpátalján: elméleti kérdések és gyakorlati problémák. *THL2 – a magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*, 2016/1–2. 65–69.
- Biczó Gábor: Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar Kisebbség*, 2000/3. <http://epa.oszk.hu/02100/02169/00016/pdf/000301.pdf>
- Biczó Gábor: A szórványkérdés transznacionális dimenziói és a magyar szórványkutatás. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 21–42.
- Biczó Gábor: *Hasonló a hasonlóknak... Filozófiai antropológiai vázlat az asszimilációról*. Pozsony: Kalligram, 2009.
- Bodó Barna: *Szórvány és nyelvhatár*. Budapest: Lucidus Kiadó, 2009.
- Bodó Barna: Szórványról – másként. *Korunk*, 2014/6. 6–23.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest: L'Harmattan, 2011.
- Cseke Péter (szerk.): *Szigetek – szórványok a Kárpát-medencében és Észak-Amerikában*. Kolozsvár: Komp-Press, 2016.
- Cserniczkó István: Magyar nyelvű oktatás Kárpátalján: kihívások, perspektívák. In: Beregszászi Anikó – Hires-László Kornélia (szerk.): *Meszelt falakon túl. Születésnap köszöntő kötet Kótyuk István tiszteletére*. Beregszász: II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológiai Tanszék – Hodinka Antal Intézet, 2015. 33–67.
- Dányi Dezső: A szlovákiai szórványmagyarság. *Regio*, 1999/3–4. 161–206.
- Dobos Ferenc: *A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014 / 2*. Budapest: Médiatudományi Intézet, 2015.
- Erőss Ágnes – Ferenc Viktória – Kovály Katalin – Orosz Sándor – Tátrai Patrik: Helyzetkép a kárpátaljai magyar szórványról. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban*:

társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után. Budapest: BGA, 2020. 89–133.

Eröss Ágnes: Akik maradtak: pillanatfelvétel az otthon maradt közösségekről a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020/1.

Ferenc Viktória – Nánási-Molnár Anita: Kik választják a magyar óvodákat Kárpátalján? Szülői motivációk kárpátaljai ukránok és magyarok körében a 2013-14-es forradalmi események után. *Kisebbségi Szemle*, 2018/2. 87–111.

Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: TANDEM 2016–2019. Ukrán–magyar együttélés Kárpátalján. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után.* Budapest: BGA, 2020. 53–87.

Ferenc Viktória – Séra Magdolna: Iskolaválasztás Kárpátalján. *Kisebbségkutatás*, 2012/3. 473–513.

Gabóda Éva: A felső-Tisza vidéki magyar tannyelvű óvodák helyzete a kataszteres adatbázis tükrében. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében.* Ungvár: Poli Print, 2007. 82–92.

Gal, Susan: Mi a nyelvcseré és hogyan történik? *Regio*, 1991/1. 66–76.

Gödrí Irén: Bevándorlás és etnicitás – összefüggések nyomában. In: Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 87–124.

Ilyés Zoltán: Szórványkutatás, szórványértelmezés. Megjegyzések a Kárpát-medence szórványközösségeinek társadalomtudományi vizsgálatához. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról.* Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 64–77.

Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról.* Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005.

- Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*. London: Sage, 1997.
- Keményfi Róbert: A többrétegű „szórvány” kifejezés a kisebbségkutatásban. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 78–90.
- Kiss Tamás: Demográfiai körkép. A kisebbségi magyar közösségek demográfiai helyzete a Kárpát-medencében. *Educatio*, 2012/1. 24–48.
- Kovály Katalin – Ferenc Viktória: „Össze vagyunk mi itt keveredve”: etnikailag és felekezetiileg vegyes családok döntési stratégiái a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020/1.
- Molnár József: A kárpátaljai tömb és szórványmagyarság identitástudatának eltérései. *Pro Minoritate*, 2007 Tavasz, 135–150.
- Molnár József: Etnikailag vegyes házasságok a kárpátaljai magyarok körében. *LIMES: A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve*, 2015. 51–62.
- Orosz Ildikó: Anyanyelvi/anyanyelvű oktatás szórványban. Kárpátaljai helyzetkép. *Regio*, 2001/4. 159–180.
- Orosz Ildikó: Szórványok anyanyelvi/anyanyelvű oktatásának helyzete Kárpátalján a XXI. század elején. In: uő. (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: Poli Print, 2007. 10–44.
- Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: PoliPrint, 2007.
- Papp Z. Attila: Oktatás a (nyelv)határon: közelkép a kárpátaljai magyar szórványoktatásról. *Kisebbségkutatás*, 2015/3. 129–151.
- Péntek János: Nyelvi sziget- és szórványhelyzetek, folyamatok. *Korunk*, 2014/6. 39–45.

- Pomogáts Béla: Két és fél millió magyar szórványban. *Kisebbségkutatás*, 2002/2. 596–601.
- Punykó Mária: „Ez egy érzés, hát mégis, hogy magyarul!” A Felső-Tisza-vidék kárpátaljai részének helye és szerepe a magyar kultúrkörben. In: Orosz Ildikó (szerk.): *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*. Ungvár: Poli Print, 2007. 45–65.
- Séra Magdolna: Magyarok a szórványban a többségi oktatásban (interjúzás tapasztalatai Beregrákoson). *Kisebbségkutatás*, 2013/4. 122–136.
- Szarka László: A szórványhelyzet identitászerkezeti sajátosságairól. *Pro Minoritate*, 2007. Tavasz, 10–19.
- Szilágyi N. Sándor: A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy. In: uő.: *Miegymás*. Kolozsvár: Kalota Kiadó, 1997. 476–494.
- Tátrai Patrik: A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2017/1. 7–31.
- Tátrai Patrik – Eröss Ágnes – Kovály Katalin: Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 2016/3. 82–110.
- Tátrai, Patrik – Eröss, Ágnes – Kovály, Katalin: Kin-state politics stirred by a geopolitical conflict: Hungary’s growing activity in post-Euromaidan Transcarpathia, Ukraine. *Hungarian Geographical Bulletin*, 2017/3. 203–218.
- Tátrai Patrik – Eröss Ágnes – Kovály Katalin: „A görögök magyar nyelvű ukránok.” Az etnikai identifikáció és kategorizáció változó mintázatai a kárpátaljai magyar szórványban. *Regio*, 2020/1.
- Tátrai Patrik – Molnár József: Az asszimiláció „helye” a kárpátaljai szórvány népességfejlődésében, recens demográfiai jellemzőiben. *Regio*, 2020/1.
- Tátrai Patrik – Molnár József – Kovály Katalin – Eröss Ágnes: A kárpátaljai magyarok lélekszáma és a népesedésüket befolyásoló tényezők a SUMMA 2017 felmérés alapján. *Kisebbségi Szemle*, 2018/3. 7–31.

Tóth Pál Péter: Diaszpóra/szórvány. In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*. Budapest: Gondolat – MTAKI, 2005. 108–114.

Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar kisebbség*, 2000/2. 172–214.